

NATIONALMUSEETS
NATURVIDENSKABELIGE
UNDERSØGELSER

Dendrokronologisk undersøgelse af tagværk over Måbjerg kirke, Ringkøbing Amt

af
Orla Hylleberg Eriksen

NNU rapport nr. 76 • 2013

RINGKØBING AMT

Måbjerg kirke

18.05.11 Måbjerg sogn

Undersøgelse af kirke.

Koordinater: (WGS84) 56.38568°N/8.61067°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Redaktionen af Danmarks Kirker ved Anders Christensen.

Indsamling af prøver: Anders Christensen og Mogens Vedsø

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Rapport udarbejdet: December 2013.

NNU j.nr. A9253

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 76, 2013 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden www.nnu.dk, (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

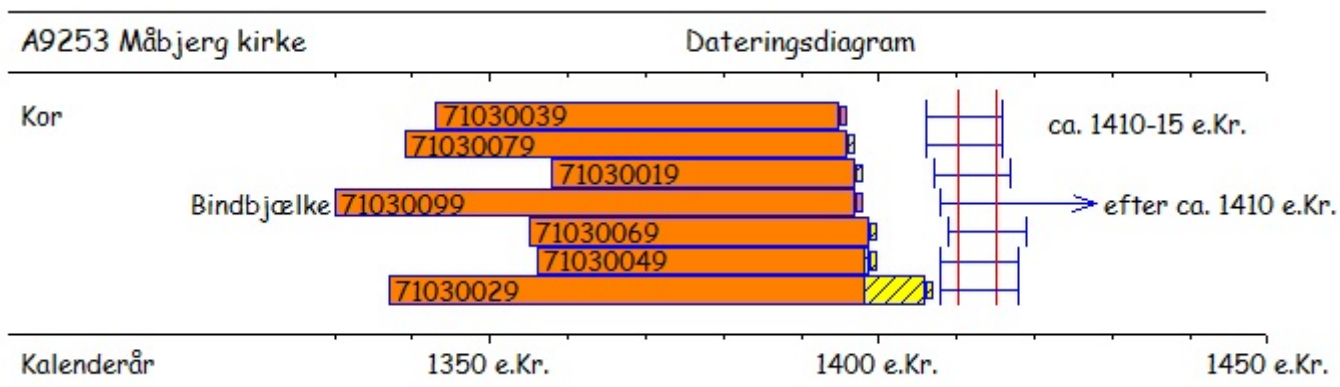
Kirke, tagkonstruktion over kor

Ni prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Syv prøver er dateret. Fem af prøverne har splintved bevaret. Alle prøver er udtaget som boreprøver på nær én, som er udtaget som skive (71030099). Prøvetagerne har noteret, at boreprøverne er udtaget gennem splintved, som herved er helt eller delvist smuldret bort. De boreprøver, hvor der ikke er fundet splintved ved undersøgelsen, er derfor behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter den sidste målte årring.

Prøverne indeholder mellem 28 og 68 årringe og alle er tæt på marven. Det er således unge træer (30 - ca. 70 år). Derfor bruges splintstatistikken for unge træer - se neden for.

Yngste bevarede årring er dannet i 1406 (71030029 - otte splintår). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven kommer fra, er fældet ca. 1413 e.Kr.

Tolkning: Prøverne stammer fra træer, som er fældet i tidsrummet ca. 1410-15 e.Kr. Undtaget er 71030099, som kommer fra et træ, der er fældet efter 1410 e.Kr.

A9253 Måbjerg kirke - indbyrdes krydsdateringer (<i>t-værdier</i>)							
	0019	0029	0039	0049	0069	0079	0099
71030019	*	5.24	4.38	4.25	5.14	2.55	2.72
71030029	5.24	*	4.15	3.29	3.39	4.16	2.14
71030039	4.38	4.15	*	1.95	5.83	3.96	2.81
71030049	4.25	3.29	1.95	*	4.35	3.24	1.64
71030069	5.14	3.39	5.83	4.35	*	3.52	1.73
71030079	2.55	4.16	3.96	3.24	3.52	*	3.42
71030099	2.72	2.14	2.81	1.64	1.73	3.42	*

De daterede prøver er sammenregnet til en middelvej (7103M001) på 77 år, som dækker perioden 1330-1406 e.Kr.

A9253 Måbjerg kirke - krydsdateringer med referencekurver (<i>t-værdier</i>)								
	7103 0019	7103 0029	7103 0039	7103 0049	7103 0069	7103 0079	7103 0099	7103 M001
Sjælland, 2X900001	2.63	-	-	3.31	2.99	3.05	-	3.93
Skjern Slot, 7044I001 (v.jyll.)	5.24	3.51	3.89	4.64	5.77	4.01	2.91	6.23
Hove kirke, 70890m01 (v.jyll.)	4.20	4.69	2.12	5.93	2.95	2.94	-	6.22
Ferring kirke, 7090m004 (v.jyll.)	2.49	-	6.49	-	3.85	2.03	3.24	3.94
Ramme kirke, 7092m001 (v.jyll.)	3.79	3.08	5.59	2.38	4.67	4.72	5.32	5.85
Fjaltring kirke, 7093m001 (v.jyll.)	2.92	3.49	2.86	3.08	3.17	4.14	5.09	5.62
Trans kirke, 7094m001 (v.jyll.)	5.06	5.44	3.84	5.46	5.93	6.14	4.21	7.52
Borbjerg kirke, 7096m001 (v.jyll.)	5.14	4.44	3.85	4.36	4.68	2.71	3.13	5.34
Borris kirke, 70981m01 (v.jyll.)	3.74	5.32	3.61	2.64	3.22	4.22	4.92	6.28
Vest Danmark, Vest Danmark 01	2.93	-	3.16	4.37	3.65	4.35	2.50	4.98
Slesvig-Holsten, DM100003	-	-	-	2.81	-	2.36	-	2.14
Skåne og Blekinge, SM000005	-	-	-	2.62	2.12	3.09	2.35	3.97

Splintstatistikker:

Unge træer (30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år. (anvendt her)

Ældre træer (fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år.

For *t*-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

A9253 Måbjerg kirke - kor - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
71020019	8. Spær fra øst, nordside	40	1-2 cm	H/S	S1	1358-1397	ca. 1412	*
71020029	6. Spær fra øst, nordside	70	1-2 cm	8 år	S1	1337-1406	ca. 1413	*
71020039	6. Spærstiver fra øst, nords.	53	1-2 cm	nej	H1	1343-1495	ca. 1410	*
71020049	5. Spær fra øst, nordside	44	2-3 cm	1 år	S1	1356-1399	ca. 1413	*
71020059	3. Spærstiver fra øst, nords.	28	3-4 cm	nej	H1		ikke dateret	*
71020069	5. Spærstiver fra øst, sydside	45	1-2 cm	H/S	S1	1355-1399	ca. 1414	*
71020079	4. Spær fra øst, sydside	58	1 cm	H/S	S1	1339-1396	ca. 1411	*
71020089	4. Spærstiver fra øst, sydside	26	3-4 cm	nej	H1		ikke dateret	*
71020099	7. Bindbjælke fra øst, nords.	68	ja	nej	H1	1330-1397	efter ca. 1412	

Tegnforklaring: B - bark. W - waldkante (barkring). vf - vinterfældning. sf - sommerfældning. Hx - Heartwood (kerneved) x = antal. Sx - Sapwood (splintved) x = antal. Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. * boreproven er udtaget gennem splintved, hvoraf en del er smuldret bort ved udtagningen. De prøver, hvor der er noteret, at de er udtaget gennem splint, men hvor der ikke er konstateret splint på prøven, er alligevel tolket, som om der er H/S grænse.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanelne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebanelne. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekompleks (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspænd, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en "splintstatistik" udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at "modne" egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

